

De geboorte van de **Tuschinski-stijl**

Het Amsterdamse Theater Tuschinski werd in de jaren twintig al gezien als een van de mooiste filmtheaters in de wereld. Een klein leger van vernieuwende ontwerpers en sierkunstenaars kwam er aan te pas om het gebouw naar de wensen van bioscoopmagnaat Abraham Tuschinski in te richten. Onder toezicht oog van hun eigenzinnige opdrachtgever schiepen zij een uniek interieur, waarin Art Nouveau, Art Deco en Amsterdamse School samenkomen.

Tekst: Sipke van de Peppel, foto's: Arjan Bronkhorst

1920 Abraham Tuschinski staat op het punt om zijn droom waar te maken. De opkomende joodse bioscoopondernemer, die al vier filmhuizen in zijn woonplaats Rotterdam heeft, laat een 'filmkathedraal' in Amsterdam bouwen. Niet zomaar een bioscoop, maar een 'filmpaleis voor de gewone man', dat alle theaters in de hoofdstad en ver daarbuiten zal doen verbleken.

"Amsterdam heeft vele theaters, maar als ik er één bouw, dan moet het alle andere ver overtreffen", vertelt hij later in zijn memoires. "Grootsch als een tempel en fraai als een paleis, een theater dat zijn weerga in Europa nog niet heeft, en zelfs het verwende Amsterdamsche publiek paf doet staan van bewondering."

Het gebouw wordt state-of-the-art. Zo is Theater Tuschinski een van de eerste gebouwen in Amsterdam dat volledig van elektriciteit wordt voorzien.

Het theater krijgt zelfs 'airconditioning', dankzij een ingenieus ventilatiesysteem waarbij lucht langs ijsblokken of verwarmde lamellen wordt gecirculeerd om de temperatuur in het gebouw te verlagen of te verhogen. De Grote Zaal biedt plaats aan 1600 toeschouwers en heeft een groot toneel waarop behalve variétéartiesten ook toneel-, revue- en operagezelschappen kunnen optreden. Een ander technisch hoogstandje zijn de twee 'zwevende balkons' zonder gezichtsbelemmerende pilaren.

Interieurontwerpers

Voor het interieur worden kosten noch moeite gespaard. Mahonie- en ebbenhouten lambriseringen, zijden wandbespanningen, marmeren trappen en bronzen siersmeedwerk: alleen 'het mooiste van het mooiste' is goed genoeg voor Tuschinski, die ieder detail laat ontwerpen naar

zijn eigen ideeën. “De mensen moeten het bij mij rijker hebben dan thuis”, houdt hij zijn ontwerpers voor. “Dan lopen ze hun huis uit en komen naar mijn theater.”

Het gezelschap aan decorateurs dat Tuschinski aantrekt om zijn droompaleis aan te kleden, bestaat uit de Amsterdamse architect-ontwerper Willem Kromhout en zijn leerling Chris Bartels, en drie Rotterdamse sierkunstenaars: Jaap Gidding, Pieter den Besten en Dirk Jan van der Laan. Iedere ontwerper krijgt zijn eigen deel van het theater toegewezen.

Pauwenzaal

Jaap Gidding neemt de inrichting van de foyer voor zijn rekening: een majestueuze ontvangsthal die ook wel de ‘Pauwenzaal’ wordt genoemd vanwege de vele fraaie muurschilderingen van gestileerde pauwen. Voor het plafond van de hal ontwerpt Gidding een grote lichtkoepel die van binnen is beschilderd met een subtiel lijnenspel.

Het licht in de beschilderde koepel verandert telkens van kleur waardoor het lijkt alsof de golvende lijnen bewegen.

Gidding gebruikt verschillende stijlen door elkaar. Waar het fries boven de lambrisering nog geschilderd is in vloeiende Art Nouveau lijnen, zijn de andere muurschilderingen gemaakt in een strakke Art Deco stijl. Zijn pièce de résistance is een groot wollen tapijt van 150 vierkante meter met een grillig Amsterdamse School decor, dat aan één stuk wordt geweven bij de Koninklijke Vereenigde Tapijtfabrieken. In het midden van het hoogpolige tapijt prijkt een Poolse adelaar, een verwijzing naar het geboorteland van Tuschinski, die in 1904 vanuit Polen naar Nederland was geëmigreerd. Tot slot maakt Gidding nog een kleinere lichtkoepel voor de overloop op de eerste etage naar het cabaret.

Vlindermeisjes

De jonge veelbelovende ontwerper Pieter den Besten ontwerpt het Art Deco interieur van La Gaité, dat helaas verloren is gegaan bij een brand in 1941. In deze beroemde cabaretzaal traden grote sterren op als Louis Davids, Marlène Dietrich en Josephine Baker. Gelukkig is Tuschinski zo gecharmeerd van het werk van Den Besten dat hij zijn jonge protegé

nog veel meer laat doen. Zo maakt Den Besten voor de garderobe een Japanse Kamer met zijden wandbespanningen versierd met fijn geborduurde bloemen en draken. Zijn schilderij van een Geisha die wordt aangekleed door twee bedienden verwijst nog steeds naar de oorspronkelijke functie van deze intieme ruimte. Alle lampen, de deurgrepen, het meubilair en het tapijt zijn vormgegeven in een oosterse fantasiestijl.

Weer een andere ruimte op de begane grond

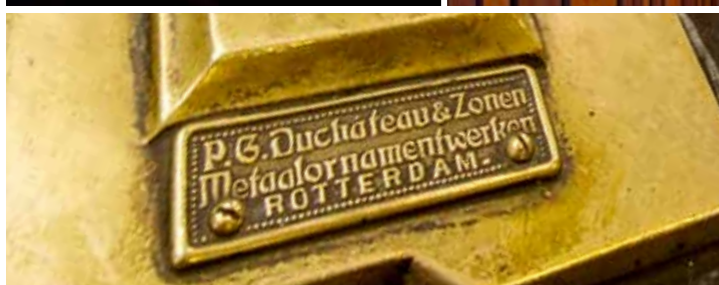
Feeëriek geschilderde vlindermeisjes worden omringd door lampen in de vorm van rupsen en vlinderpoppen.

wordt door Den Besten omgebouwd tot de Moorse Kamer, een intieme zithoek met op de muren scènes uit de sprookjes van duizend-en-één-nacht. Maar het mooiste voorbeeld van zijn grote decoratietalent is de Vlindergalerij. Voor deze wandelgang rond de Grote Zaal schildert Den Besten allerlei feeëriek vlindermeisjes, een populair thema in het cabaret van de jaren twintig. De lampen aan het plafond zijn gemaakt van gebatikt zijde in de vorm van rupsen en vlinderpoppen. Ook de meeste glas-in-loodramen in het gebouw zijn door Den Besten ontworpen.

Spinnenweblamp

Willem Kromhout, architect van onder andere het American Hotel op het Leidseplein, drukt als meest ervaren ontwerper zijn stempel op de Grote Zaal. Als blikvanger ontwerpt hij een enorme stalen plafondlamp in de vorm van een spinnenweb, die wordt uitgevoerd door Chris Bartels. Ook de plafondschilderingen die één compositie met de spinnenweblamp vormen, zijn waarschijnlijk ontworpen door Kromhout.

Chris Bartels bewijst al snel zijn meerwaarde voor Tuschinski. De talentvolle medewerker van Kromhout blijkt een ware alleskunner te zijn, die ook lambriseringen, lampen, reliëftegels voor de gevel en het meeste siersmeedwerk ontwerpt. Het

meest indrukwekkende voorbeeld hiervan zijn de twee grote gepatineerde messing lampen op de trappalen in de ontvangsthal, die zijn gemaakt bij de firma Duchateau in Rotterdam.

Voor Dirk Jan van der Laan, een Rotterdamse decoratieschilder die al langer voor Tuschinski werkt, is in Amsterdam een kleinere rol weggelegd. Hij schildert de paradijsvogels en draken op de omloop rond het eerste balkon.

Pruimentaartarchitectuur

Op vrijdag 28 oktober 1921 opent Theater Tuschinski zijn deuren voor het massaal toegestroomde publiek. Eindelijk kunnen de Amsterdammers zich vergapen aan hun eigen filmtempel. Ook de pers is onder de indruk van het imposante gebouw. “De mooiste schouwburg van Nederland”, kopt dagblad Het Vaderland een dag na de opening. De krant wijdt een groot artikel aan het nieuwe theater. “Wie de Reguliersbreestraat binnenkomt, ziet dadelijk den monumentalen gevel, fraai van lijn, mooi van steen, dadelijk verradend dat hier het lichtspel zijn triomfen speelt.”

Over het interieur is de krant vol lof. De ontvangsthal van Gidding wordt ‘het gloriepunt van het gebouw’ genoemd. Den Besten wordt geroemd als ‘de artiest van het cabaret’: “Men kan hier aan alles zien dat één geest aan het werk is geweest. Wandschildering, meubels, lambriserings, toneelomlijsting, toneelgordijn, verlichtingslichaam: het is allemaal één, zeer gelukkige, stijl.”

Niet iedereen is het eens met deze lovende woorden. Tuschinski’s filmkathedraal, die ontworpen is door Amsterdamse School-architect Hijman Louis de Jong, roept wisselende reacties op. In architectenkringen wordt minzaam gesproken over ‘pruimentaartarchitectuur’. Het Bouwkundig Weekblad neemt zelfs het woord ‘stadsverminking’ in de mond. De twee torens van het gebouw lijken volgens het tijdschrift op een projectiel met ‘dofvergulde ornamenten (...) waaraan allerlei rommel opgehangen is.’ Ook de ‘potpourri’ aan interieurstijlen is de stijlpuristen een doorn in het oog.

Tuschinski-stijl

Maar bij het grote publiek, waarvoor Tuschinski zijn theater heeft gebouwd, valt de weelderige

inrichting wel in de smaak. De ‘Tuschinski-stijl’ wordt al gauw een begrip en op vele plekken overgenomen. Winkeliers spelen handig op de rage in en verkopen “echte” Tuschinski-kleden. Ook de bijzondere lampen en glas-in-loodramen slaan aan en vinden navolging in vele Amsterdamse cafés, winkels en woonhuizen.

Tuschinski zou zijn goedlopende theater voortdurend blijven verfraaien. De flamboyante bioscoopmagnaat dreef zijn ontwerpers geregeld

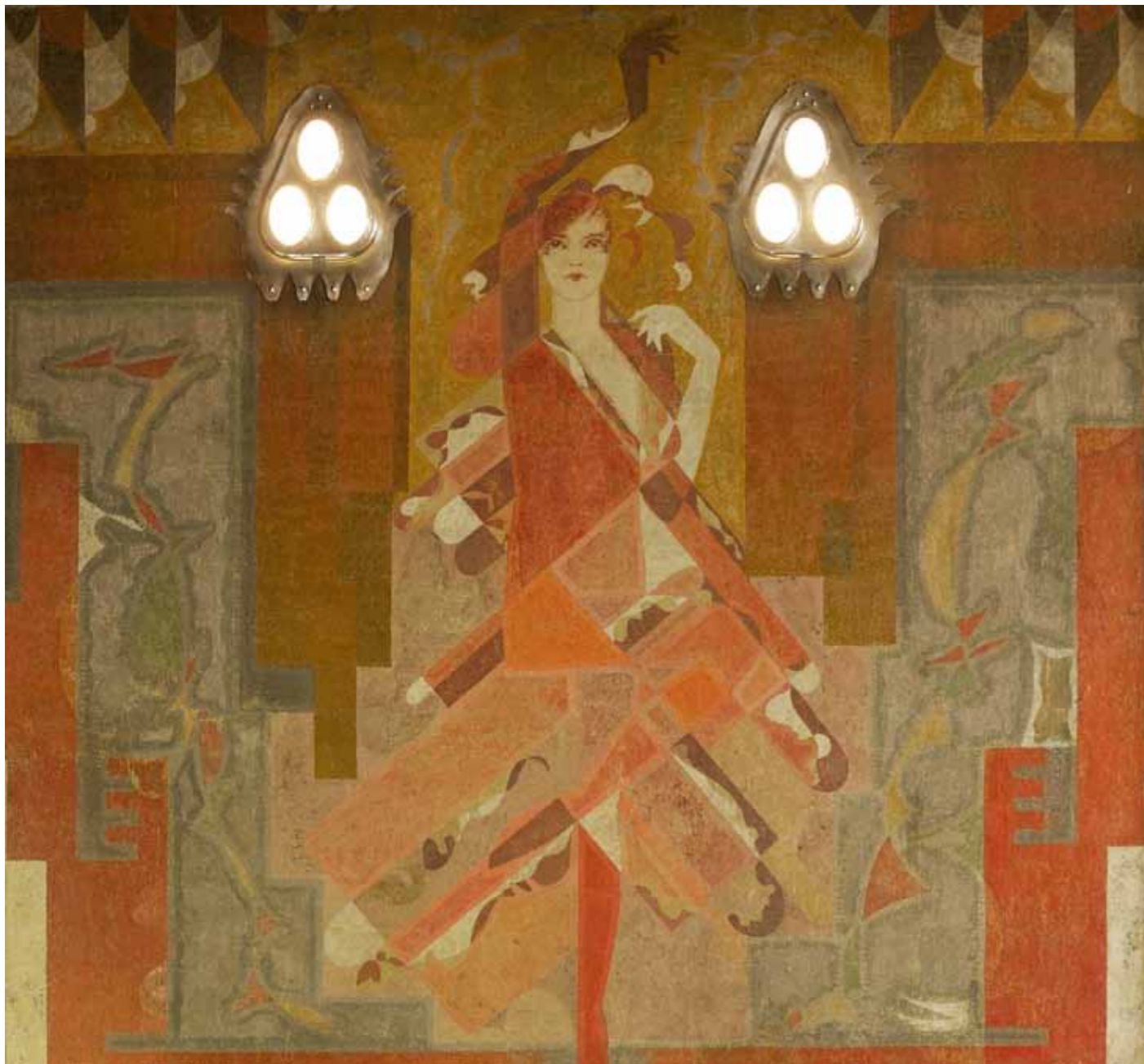
Decorateur Pieter den Besten weigert de plinten te beschilderen: “Laten we ergens een rustpuntje houden.”

tot wanhoop omdat hij altijd meer wilde en overal zijn stempel op drukte. Slechts eenmaal weigert Pieter den Besten, die zou uitgroeien tot huisdecorateur van het bedrijf, om een opdracht uit te voeren. Het beschilderen van de plinten gaat hem te ver. Of zoals hij tegen zijn eigenzinnige opdrachtgever zegt: “Laten we ergens een rustpuntje houden.”

In 1931 voert Den Besten ter gelegenheid van het tienjarig jubileum een groot aantal veranderingen uit. In de Grote Zaal komen twee grote zilverkleurige wandlampen met daaromheen geschilderde kraanvogels. Op de muur boven het tweede balkon schildert hij achttien fraaie Art Deco dames in mannequin-achtige poses. Overal in het gebouw worden nieuwe verzilverde lampen opgehangen. Het tapijt van Jaap Gidding wordt vervangen door een nieuw exemplaar. De nog goede stukken van het oude tapijt worden gebruikt voor de lopers op de trappen.

Tivoli

In 1936 keert het tij voor Tuschinski, die ondanks de wereldwijde economische crisis enorme bedragen in zijn filmimperium blijft steken. Zijn bedrijf zit diep in de schulden. Om een faillissement af te wenden wordt een constructie bedacht waarbij een nieuw concern de filmhuizen over-

neemt. Tuschinski blijft formeel in dienst als directeur, maar raakt de zeggenschap over zijn theaters kwijt. Ook zijn beide zwagers Herman Ehrlich en Herman Gerschtanowitz, met wie hij het familiebedrijf samen heeft opgebouwd, blijven voor een lager salaris in dienst als directeur. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog is de genadeklap voor het familiebedrijf. Op 14 mei 1940 worden alle Rotterdamse Tuschinski-bioscopen verwoest bij het bombardement op Rotterdam. Theater Tuschinski valt een paar maanden later in handen van de Duitsers, die alle joodse medewerkers ontslaan en de naam omdopen in Tivoli. Tuschinski zelf wordt opgepakt en naar Auschwitz gedeporteerd, waar hij op 16 september 1942 van het leven wordt beroofd. Van zijn naaste familie overleven alleen twee neven en een

nicht de oorlog. In de ontvangsthal herinnert een bronzen plaquette, die na de oorlog door het personeel werd geschonken, aan de drie directeuren die het theater hebben groot gemaakt.

Theater Tuschinski is vandaag de dag nog steeds een filmtheater. De huidige eigenaar Pathé heeft tussen 1998 en 2002 zowel het exterieur als het interieur ingrijpend laten restaureren. Hierbij kwamen onder andere de mannequins van Den Besten, die tientallen jaren achter een dikke verflaag verscholen waren, weer aan het licht. De restaurateurs hebben het theater zoveel mogelijk teruggebracht naar de situatie van 1921 tot 1936, zodat iedereen ook nu nog kan genieten van de ambiance en sfeer zoals Tuschinski en zijn ontwerpers die hebben bedoeld.